

doi Theory of Contextual Correction and Its Applications

Zohair Tayyeb¹

Ibrahim Iqbal²

Submitted: 2025-06-05 Revised: 2025-07-11 Accepted: 2025-08-27 Published: 2025-09-23 pp.264-292

Abstract

In a specialized manner, recognized methods such as foundational correction (news-based), eclectic correction (jurisprudential), deductive correction (grammatical), and integrative correction are employed in the process of reviving historical works. However, another method of text correction is also conceivable and has validity and effectiveness, which has not been specifically addressed in the theoretical realm before. This fundamental research, conducted in a library-based manner with a qualitative approach, aims to develop the theory of text correction by examining "context" and its role in text correction, identifying and analyzing "contextual correction" alongside other correction methods as an effective and impactful approach for reviving historical texts. As a result of this research, it has been determined that mastery of the text's context (close to the concept of context) can lead to the identification of damages, resolution of deficiencies and problems, and improvement and reconstruction of errors and omissions, ultimately reviving the text. Historical naming (following predecessors), logical definition, methodological validity and effectiveness, and clarification of concepts and texts are advantages of contextual correction.

In literature, this type of correction pays attention to linguistic varieties, and the historical grammar of the language is kept in view by the researcher. Additionally, the specific style of the author in their other works is examined, and readings are conducted through the interpretative method, while also considering the general style of the period under study.

Keywords: Context, text reconstruction, contextual correction, conjectural correction, manuscript.

This is an open access article under the terms of the [Creative Commons Attribution-NonCommercial License](#), which permits use, distribution and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited and is not used for commercial purposes.

© 2024 The Author(s). Journal of Codicology and manuscript research published by Torath pub. on behalf of the Scientific Association of Manuscript Research and Codicology of IRAN.

1. Department of Persian Language and Literature. Faculty of Literature and Humanities. Also: Department of Quranic and Hadith Sciences. Faculty of Theology and Islamic Studies. University of Tehran. Tehran. Iran.

2. (Corresponding Author) Associate Professor. Department of Quran sciences and Hadith. Faculty of Theology and Islamic Studies. University of Tehran. Tehran. IRAN.

References:

• Books

- (Manuscript) Wajih al-Din Muhammad. Miftah al-Jinan. Turkey - Istanbul. Fatih Library. No. 2854.
- (Manuscript) Wajih al-Din Muhammad. Miftah al-Jinan. Turkey - Istanbul. Selim Agha Collection. No. 568.
- Abbasi, Abdul Latif Ahmadabadi Gujarati and Tayyib, Zuhair. Manuscript of Masnavi Ma'navi – Six-Volume Edition. Islamic Heritage Publications in cooperation with the Scientific Association for Research and Editing of Manuscripts of Iran. Tehran. (1400 SH).
- Al-Bannani, Abd al-Rahman ibn Jad Allah, Hashiyat al-Bannani 'ala Sharh al-Jalal al-Mahalli 'ala Jam' al-Jawami', Mustafa al-Babi al-Halabi edition, (1/11).
- Al-Jahiz, Amr ibn Bahr. Al-Bayan wa al-Tabyin. Beirut – Lebanon. Dar wa Maktabat al-Hilal. (2002 AD).
- Al-Kinani, Ashraf ibn Mahmoud al-Kinani, Al-Adillah al-Istinasiyyah 'Ind al-Usuliyin, Dar al-Nafa'is, first edition, 222, (1425 AH, 2005 AD).
- Al-Shahrani, Sa'id ibn Muhammad. Al-Siyah al-Qur'ani wa Atharuhu fi Tafsir al-Madrasah al-'Aqliyyah al-Hadithah, Chair of Quran and its Sciences, King Saud University, first edition, 29, (1436 AH).
- Ibn Daqiq al-'Id, Muhammad ibn Ali, Sharh al-Ilmam bi Ahadith al-Ahkam, Dar al-Nawadir, Syria, second edition, 1/126, (1430 AH, 2009 AD).
- Ibn Faris, Ahmad. Mu'jam Maqayis al-Lughah, verified by: Abd al-Salam Harun. Publisher: Dar al-Fikr. (1979 AD).
- Ibn Manzur, Muhammad ibn Mukarram. Lisan al-Arab. Egypt. Dar Sader. Third edition. (1414 AH).
- Lamar, Jacques and Tayyib, Zuhair. Codicology (The Science of Manuscripts). Islamic Heritage Publications. Tehran. (1402 SH).
- Ma'rifat. Mohammad Hadi. Al-Tamhid fi Ulum al-Quran. Qom. Al-Tamhid Cultural Publishing Institute. (1386 AH.)
- Muzaffar, Muhammad Rida. Usul al-Fiqh. Qom. Publisher: Center for Publications of the Islamic Propagation Office of the Qom Seminary. Fourth edition. Shahrivar (1370 SH).
- Rajabi, Mahmoud. Ruwsh Tafsir al-Quran. Qom. Institute for Research in

Hawza and University. (1383 SH).

- Tamam Hassan. Al-Lughah al-‘Arabiyyah Ma’ naha wa Mabniha. Morocco. Dar al-Bayda’. (1985 AD).

• Articles

- Bostani, Ghasem, Baji, Nasreh. Lexical Context; Its Concept and Function in Understanding Hadith. Journal of Hadith Sciences, Volume 19 (2014). Issue 74. Pages 3-25. (Web link) https://hadith.riqh.ac.ir/article_9939.html
- Jafari, Yaqoub. The Indication of Context and Its Role in Understanding Quranic Verses. Tarjuman al-Wahy. Issue 22 (2007). Pages 62-77. <https://ensani.ir/fa/article/55660/%D8%AF%D9%84%D8%A7%D9%84%D8%AA-%D8%B3%DB%8C%D8%A7%D9%82-%D9%88-%D9%86%D9%82%D8%B4-%D8%A2%D9%86-%D8%AF%D8%B1-%D9%81%D9%87%D9%85-%D8%A2%DB%8C%D8%A7%D8%AA-%D9%82%D8%B1%D8%A2%D9%86>
- Seyyed Hossein Kanani. 2007. "The Role of Conditions (Maqamat) in the Formation of Context." Islamic Studies, Summer 2007. Issue 76. Pages 95-120. <http://noo.rs/gbKfa>
- Mohammad Abdulwahhab Rasekh. Al-Siyaq al-Qur'ani wa Atharuhu fi al-Tafsir (The Quranic Context and Its Effect in Interpretation), Egyptian Periodicals Journal. Volume 8, Issue 8 (2016). Pages 127-196. <https://app.scinito.ai/article/W2807467950>
- Yahya Malek. (2018). The Origins of Modern Contextual Theory among Arabic Scholars and the Role of This Theory in Reaching Meaning. Journal of Latakia University. Arts and Humanities Series. 30 (2). <https://journal.tishreen.edu.sy/index.php/humlitr/article/view/5556>
- Académie française. (n.d.). Contexte. In Dictionnaire de l'Académie française. Retrieved June 5, 2025, from <https://www.dictionnaire-academie.fr/article/A9C3832>
- Bozzolo (Carla) et Ornato (Ezio), Pour une codicologie, 1982, «expérimentale», dans Scritura e civiltà. (Pdf)
- Cambridge University Press. (n.d.). Context. In Cambridge English Dictionary. Retrieved June 5, 2025, from <https://dictionary.cambridge.org/us/dictionary/english/context>
- Ehrman, B. D. (2024). *Textual Criticism: Definition, Resources, & Examples in the Bible*. Retrieved June 5, 2025, from <https://www.bartehrman.com/textual-criticism/>
- Encyclopaedia Britannica. (n.d.). *Textual criticism*. Retrieved June 5, 2025, from <https://www.britannica.com/topic/textual-criticism>

- o org. (n.d.). *Textual criticism - what is it?* Retrieved June 5, 2025, from <https://www.gotquestions.org/textual-criticism.html>
- o Krans, J. (2006). *Beyond What Is Written: Erasmus and Beza as Conjectural Critics of the New Testament*. Brill. The Master's Seminary Journal.
- o (n.d.). *Contexte*. In Dictionnaire de français Larousse. Retrieved June 5, 2025, from <https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/contexte/18593>
- o Le Robert. (n.d.). *Contexte*. In Dictionnaire Le Robert. Retrieved June 5, 2025, from <https://dictionnaire.lerobert.com/definition/contexte>
- o Maas, P. (1958). *Textual Criticism*. Oxford University Press.
- o Merriam-Webster. (n.d.). *Context*. In Merriam-Webster.com dictionary. Retrieved June 5, 2025, from <https://www.merriam-webster.com/dictionary/context>
- o Merriam-Webster. (n.d.). *Textual criticism*. In Merriam-Webster.com dictionary. Retrieved June 5, 2025, from <https://www.merriam-webster.com/dictionary/textual%20criticism>
- o Metzger, B. M., & Ehrman, B. D. (2005). *The Text of the New Testament: Its Transmission, Corruption, and Restoration* (4th ed.). Oxford University Press.
- o Modern Reformation. (2019). *Textual Criticism: What It Is And Why You Need It*. Retrieved June 5, 2025, from <https://www.modernreformation.org/resources/articles/the-mod-textual-criticism-what-it-is-and-why-you-need-it>
- o Oxford Classical Dictionary. (n.d.). *Textual criticism*. Retrieved June 5, 2025, from <https://oxfordre.com/classics/view/10.1093/acrefore/9780199381135.001.0001/acrefore-9780199381135-e-6314>
- o Real Academia Española. (n.d.). *Contexto*. In Diccionario de la lengua española. Retrieved June 5, 2025, from <https://dle.rae.es/contexto>
- o (n.d.). *Contexto*. In Diccionario Reverso. Retrieved June 5, 2025, from <https://diccionario.reverso.net/espanol-definiciones/contexto>
- o Reynolds, L. D., & Wilson, N. G. (1991). *Scribes and Scholars: A Guide to the Transmission of Greek and Latin Literature* (3rd ed.). Oxford University Press.
- o Timpanaro, S. (2005). *The Genesis of Lachmann's Method* (G. W. Most, Trans.). University of Chicago Press. (Original work published 1963)
- o Tresham, A. K. (2010). *A Test Case for Conjectural Emendation: 2 Peter 3:10d*. The Master's Seminary Journal, 21(1), 55–79. Retrieved from <https://tms.edu/wp-content/uploads/2021/09/tmsj21c.pdf>
- o Vaganay, L., & Amphoux, C.-B. (1991). *An Introduction to New Testament Textual Criticism* (J. Heimerdinger, Trans.). Cambridge University Press
- o com. (n.d.). *Contexto*. Retrieved June 5, 2025, from <https://www.wordreference.com/definicion/contexto>

Studies

Original Paper

Report and Review

- Zondervan Academic. (2019, June 27). *What is textual criticism?* Retrieved June 5, 2025, from <https://zondervanacademic.com/blog/textual-criticism>
- Several intermediate Chinese bookbinding forms from the 10th century. Archived 2016-01-10 at the Wayback Machine. International Dunhuang Project (IDP), 2016.
- Léon Vaganay, Christian-Bernard Amphoux.(1991). *An Introduction to New Testament Textual Criticism*. Cambridge University Press. 227 pages.

doi تصحیح سیاقی: نظریه و کاربردابراهیم اقبال^۲ زهیر طیب^۱

از صفحه ۲۶۴ تا صفحه ۲۹۲ تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۳/۱۵ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۴/۲۰ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۶/۰۵ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۷/۰۱

چکیده

«تصحیح سیاقی» روشی قابل استفاده در تصحیح متون کهن (نسخه‌های خطی) است. این روش در کنار روش‌های متداول دیگر همچون تصحیح اساس محور (اخباری)، قیاسی (دستوری) و التقاطی (اجتهادی) و تلفیق آنها، می‌تواند بهره‌دهی کند و از کارایی لازم برخوردار است. پژوهش بنیادی حاضر به شیوه کتابخانه‌ای و با رویکرد کیفی، «تصحیح سیاقی» را همچون دیگر روشهای تصحیح، در قامت شیوه‌ای مؤثر و کارآمد، مورد شناسایی و بررسی قرار می‌دهد و در جهت توسعه نظریه تصحیح متن، به بررسی «سیاق» و نقش آن در خوانش صحیح متن تاریخی می‌پردازد. از این پژوهش، به دست می‌آید که تسلط بر سیاق متن به شناسایی آسیب‌ها، رفع نارسایی‌ها و مشکلات و بهبود و بازسازی خطاها و افتادگی‌ها و احیای متن می‌انجامد. نام‌گذاری تاریخی (به پیروی از گذشتگان)، تعریف منطقی و علمی، روانندی و کارایی روشی و روشن شدن مفاهیم و متون مبهم با توجه به زمینه متن، از مزیت‌های تصحیح سیاقی است. در تصحیح سیاقی به گونه‌های زبانی توجه می‌شود و دستور تاریخی زبان، معیار پژوهنده است. همچنین علاوه بر سبک عمومی دوره مورد پژوهش، سبک خاص نویسنده نیز در سایر آثار او، مورد بررسی و خوانش قرار می‌گیرد. بدین سان «تصحیح سیاقی» به عنوان روشی بدیع و مؤثر، به محققان و مصححان ادبی، قابلیت جدیدی برای خوانش صحیح و بازسازی متن تاریخی می‌دهد.

واژه‌های کلیدی: سیاق، بازسازی متن، تصحیح سیاقی، تصحیح حدسی، نسخه خطی.

Cite this article: Zohair, Tayyeb. Ibrahim, Iqbal. (2025). Theory of Contextual Correction and Its Applications. Journal of Codicology and Manuscript Research (JCMR) (In Persian: Pizhūhish/hā-yi nuskah/shināsī va taṣḥīḥ-i mutūn). Vol-4, Issue-2, 264-292. <https://doi.org/10.22034/crc.2025.528536.1193>

۱. گروه زبان و ادبیات فارسی. دانشکده ادبیات و علوم انسانی. همچنین: گروه آموزشی علوم قرآن و حدیث. دانشکده الهیات و معارف اسلامی. دانشگاه تهران. تهران. ایران.

۲. (نویسنده مسئول) دانشیار گروه آموزشی علوم قرآن و حدیث. دانشکده الهیات و معارف اسلامی. دانشگاه تهران. تهران. ایران.

مقدمه

تحقیق و تصحیح متن، مجموعه‌ای از اقدامات تشخیصی و ترمیمی در بافت یک متن است که با هدف احیای آثار و کتب و اسناد و همچنین تحقیق برای رسیدن به حقیقت تاریخی و رفع و رفوی خطاهای به‌جامانده از گذشته انجام می‌شود؛ مجموعه‌ای ارزش‌بخش که فرایندهای بازسازی و مرمت، همانند تشخیص نارسایی‌ها، آسیب‌ها، تغییرات عمدی و غیرعمدی کاتبان بازنویسنده سیاهه اصلی یک اثر را با بهره‌گیری از دانش‌های مختلف برای رسیدن به آن هدف به کار می‌گیرد.

گُدکس یا کتاب دست‌نویس (اصطلاحاً: نسخه خطی) در فرهنگ غربی، بین سده‌های چهارم تا هشتم میلادی (دوسده پیش از اسلام تا سده دوم هجری قمری)، به تدریج جایگزین طومار شد. طومار، واژه‌ای یونانی برگرفته از طُمار، در عربی به معنی قشو و پوست واکردن و عبارت از نوشته‌های دراز نگاشته‌شده بر روی پوست و پارچه و پاپيروس، بسته به عادت محل نگارش و در هم پیچیده (به شکل لوله‌شده) است. کتاب‌هایی که از طومار به کدکس تبدیل نشدند، در این دوره تاریخی از بین رفتند. مزیت اصلی گُدکس نسبت به طومار آن بود که هر صفحه، مستقل از قسمت‌های قبل و بعد آن، با بازکردن کتاب، راحت‌تر قابل دست‌یابی و مطالعه بود. با بهبود شیوه ساخت کاغذ و چرم و پارچه بر دو روی صفحه (در اصطلاح غربی، Recto برای روی صفحه و Verso برای پشت صفحه)، نگارش و نقل و انتقال آن نسبت به طومار راحت‌تر بود و پوشش‌های بادوام جلد، از آن محافظت می‌کرد. در شرق آسیا طومار برای مدت بیشتری نسبت به مدیترانه، پایدار ماند. کتاب در این منطقه، مراحل میانی داشت و طومارهایی به شکل آکاردئون که صفحات در آن پشت به پشت به هم چسبیده بودند و کتاب‌های یک‌رو، در فاصله تبدیل طومار به کتاب مجلد تولید شد. (IDP: 2106) کتاب در این جغرافیا بتدریج جایگزین شیوه‌های سنتی مانند بامبونوسی، الواح چوبی و طومارهای ابریشمی و کاغذی شد. در چین در دوران حکومت سلسله تانگ، نخستین بار جزوات (گُرّاس) پشت چسب‌دار در حدود ۹۰۰ میلادی (قرن چهارم هجری قمری) به جای طومار تولید شد و در عصر سلسله یوان (سده‌های سیزدهم و چهاردهم میلادی یا هفتم و هشتم هجری قمری) صحافی دوخت هم به آن افزوده شد و بتدریج شکل کتاب در شرق و غرب جهان، همسان شد. به موازات دگرگونی شیوه‌های تولید کتاب، رونویسی و تکثیر متن (اصطلاحاً استنساخ) نیز روند پیشرفت خود را سپری کرد. در پایان قرون وسطی، کاتبان حرفه‌ای و تمام‌وقت، به‌طور میانگین دو یا سه صفحه را در طول روز کتابت می‌کردند در حالی که کاتبان تازه‌کار (افرادی که کتابت آنها اشتباهات بسیاری در بر داشت و بعضاً نامنظم و آشفته نیز بود) می‌توانستند روزانه حدود هشت تا ده صفحه را کتابت

کنند. بنابراین استنساخ / بازنویستن یک کتاب ۲۰۰ صفحه‌ای (با میانگین ۴۰ سطر در هر صفحه) برای آنها به دو ماه و نیم زمان نیاز داشت. (Bozzolo (Carla) et Ornato (Ezio), 1982, 46-49) تعیین محدوده نگارش، عرضه نسخه رونویسی شده به رئیس الکتاب، سماع متن از استاد و تطبیق و بلاغ صاحب کتاب یا صاحب اجازه، افزوده شدن نشانه‌های راهنما به متن توسط کاتب و بعضاً مؤلف، افزودن تعلیقات و حواشی به متن اصلی، شماره‌گذاری صفحات، درج رکابه، به‌کارگیری رمزگان ارجاع به نام کتاب‌های منبع، برخی از پیشرفت‌هایی است که در سنت تصحیح متن و انتقال دقیق‌تر اثر، کمک شایانی کرد. گاه دقت‌هایی ابداعی نیز از کاتبان دیده می‌شد، مثلاً در غرب اگر یک یا چند صفحه از متن استنساخ شده، یا بخش‌هایی از برخی صفحات کتاب کتابت شده، خالی می‌ماند و این خالی ماندن ناشی از افتادگی یا کاستی کتابت نبود و متن کتاب، کامل و بدون نقص کتابت شده بود، مصححان (افرادی که پس از کاتبان وظیفه کنترل صحت کتابت را برعهده داشتند) یادداشتی در پاورقی، از قبیل: hic deficit nil به زبان لاتین، یعنی: اینجا کاستی ندارد، یا عبارت deest nihil hic به زبان لاتین، یعنی: اینجا چیزی کم نیست، می‌نوشتند که معلوم شود: نسخه کتابت شده، کامل است. (لمار و طیب، ۱۴۰۲: ۳۶۹) این کوشش‌های تاریخی در شرق به صورت نظریه و روشی مدون درآمد که در صدر، کتابت قرآن کریم، سپس حدیث نبوی و اخبار و در ادامه کتاب‌های دیگر را در حریم امن خود قرار داد.

بررسی و رفع خطاهای کاتبان در ادوار بعدی، موضوع بررسی‌های گسترده‌ای شد و تشخیص و برطرف کردن آنها بر عهده مصححان گذاشته شد که از کارکنان کارگاه‌های استنساخ یا از دانشمندان و طالبان علم بودند. تصحیح متن، به‌عنوان یکی از شاخه‌های مهم علوم انسانی، نقش به‌سزایی در بازسازی و درک متون کهن دارد. این علم، با بهره‌گیری از روش‌های علمی و هنری، می‌کوشد تا از میان نسخه‌های مختلف و گاه متناقض، نزدیک‌ترین بازتاب به متن اصلی را ارائه دهد. در این مسیر، تصحیح متن نه تنها به بازسازی متون کهن کمک می‌کند، بلکه درک ما را از تاریخ، فرهنگ و اندیشه‌های پیشینیان تعمیق می‌بخشد: ادبیات، تاریخ، جغرافیا، تراجم رجال، کتاب‌شناسی، علوم اسلامی به‌طور عام، و دانش‌های تخصصی موضوع متن به‌طور خاص، در کنار تطبیق تاریخی بین جوانب فیزیکی نسخه (جلد، کاغذ، مرکب، قلم، خط، تجلید، صحافی و آرایه‌های آنها) اصطلاحاً: نسخه‌شناسی، برای به دست آوردن اصیل‌ترین، کامل‌ترین و نزدیک‌ترین ضبط از متن به آنچه واقعیت تاریخی زمان نگارش و مراد و مکتوب یا املائی واقعی مؤلف آن بود، به‌کار گرفته شد. تصحیح متن را می‌توان پلی میان گذشته و زمان حال دانست؛ تلاشی برای بازسازی صدا یا قلم گوینده یا نویسنده‌ای که قرن‌ها پیش سخن گفته یا نوشته

است. این دانش، با بهره‌گیری از زبان‌شناسی، تاریخ، جریان‌شناسی فرهنگی و فناوری‌ها، می‌کوشد تا از میان نسخه‌های متعدد و گاه متناقض، نزدیک‌ترین نمونه به متن اصلی را ارائه دهد. در این مسیر، تصحیح متن نه تنها به بازسازی متون کهن کمک می‌کند، بلکه درک ما را از زیست و اندیشه‌های پیشینیان تعمیق می‌بخشد.

در ادبیات فارسی یکی از درخشان‌ترین نمونه‌های تصحیح روشمند، تصحیح عبداللطیف عباسی از کتاب مثنوی مولوی است. وی در یادداشت خود بر این اثر (معروف به نسخه ناسخه مثنوی) چارچوبی دقیق برای تصحیح متن ادبی بیان کرده و گفته است: «اول مرتبه در سنهٔ اربع و عشرين و ألف هجری، در آهن پوش افغانستان تیراه کابل با مثنوی بی که استادان کامل این طریقت آن را به دفعات در مدت سی و پنج سال با شصت مثنوی مقابله کرده، بعد از جرح و تعدیل بسیار، درست ساخته بودند و در کمیت و کیفیت، کیفیت تمام داشت، مقابله شده و دفعهٔ ثانیه در سنهٔ خمس و عشرين و الف، در «یولم گدر» و غیره از مضافات «پشاور» با چهار پنج مثنوی دیگر مُحاذات یافته و گرهٔ ثالثه در سنهٔ ثلاثین و ألف در حین توجّه «دکن» با عزیزی که رفیق سفر بود مناظره شده و مرهٔ رابعه در سنهٔ احدى و ثلاثین در دارالحضور و بیت‌السرور «برهانپور» در خدمت بعضی از افاضل و اهالی روزگار که بارها اوقات قدسی سَمات خود را به تحقیق این نسخهٔ مُنیفه صرف نموده با وجود سُمُو استعدادات ظاهری و علُو درجات باطنی، پیش صاحبان حال و فارسان مضمارِ قال، سَنَد کرده بودند و مکرّر به تدریس آن اشتغال نموده، کمال مُمَارَسَت و مَهارت داشتند به طریق تحقیق معانی با چهار پنج مثنوی دیگری که هرکدام در صحت، نظیر و ثانی نداشت مذاکره شد و در این چهار پنج مرتبه، سِوای آن نسخهٔ اول که با شصت مثنوی مقابله شده بود شاید با بیست مثنوی دیگر بلکه زیاده مقابله شده باشد که مجموع این، زیاده بر هشتاد مثنوی می‌شود و بِحَسَبِ کَمِیَّت و صَحَّت اگر در کتابخانه‌های اکابر و اعظم عالم بجویند اگرچه به حسن خط و تذهیب و تقطیع و افزونی ثَمَن و قَدَمِ زمانِ تحریر تَفَوُّق داشته باشد، اغلب آن است که نسخه‌ای مُتَّصِف به این صفات کمال معنوی یافت نشود.» (عباسی و طیب، ۱۴۰۰: ۶۲-۶۳) تاکنون در تاریخ تمدن غرب و شرق به چنین نمونه‌ای برخورد نکردیم که کتابی ادبی را با ۸۰ نسخهٔ دست‌نویس معتبر از آن به دست‌یاری چندین تن از فضلا و سخن‌شناسان، از جهت تصحیح متن، مقابله کرده باشند و این ترازوی از تصحیح است که امروزه و به مدد ابزارهای پیشرفتهٔ پژوهش، همچنان قلّه‌ای دوردست برای مصححان به نظر می‌رسد.

شیوهٔ مقابله، روشی است که عباسی در اوائل سدهٔ یازدهم قمری (اوائل سدهٔ هفدهم میلادی) برای تصحیح کتاب مثنوی از آن بهره برد و روش خود را در دیباجهٔ اثر مدوّن کرد و برشمرد.

با گذر زمان، شیوه‌ها و تجربه‌های دیگری نیز به عرصه تصحیح متن وارد شد و علاوه بر روش‌های اخباری (نقل بی‌کم‌وکاست متن، مطابق گزارش قبلی آن) که در هر حال توأم با انتقال خطاهای کاتبان و گزارش‌گران قبلی به نسل‌های بعدی بود، «اجتهاد» هم پا به این عرصه گذاشت و قواعد اجتهادی تصحیح متن شکل گرفت.

از پنجره نظریه کلاسیک تصحیح متن: متن باید صحیح گزارش شود و صحت آن باید از دو ویژگی برخوردار باشد:

- درستی روایی: مطابقت ساختار و متن کتابت‌شده با نسخه مورد وثوق یا با خط مؤلف.

- درستی زبانی: مطابقت لغات و جملات با میزان لغت و دستور زبان.

اگرچه توجه به این دو عامل، موجب تصحیح بسیاری از خطاها و نقل امانت‌دارانه آثار به آیندگان بود، اتکاء صرف به آن، تضمین‌کننده رعایت امانت در انتقال متن به آیندگان نشد و خطاهای بسیاری به متون راه یافت. خطاهایی گاه روشن و قابل شناسایی و گاه پوشیده و غیرقابل تشخیص، گاه بر اثر خطای انسانی و بدون غرض و گاه با انگیزه‌های اعتقادی، سیاسی و مانند آن. در بین آثار مکتوب، میزان توجه به صحت روایت و دقت در بازگویی متن در درجه اول به متون مقدس و پس از آن به کتب دینی و در درجه سوم به کتاب‌های ادبی با اهمیت اختصاص یافت. بدین منظور روشمندی بازگویی (روایت) و بازنویسی (استنساخ) و توجه به آسیب‌های آن (علل الحدیث) در دانش‌های دینی، رونق و گسترش بیشتری داشت و در مورد منابع ادبی، با شدت کمتری و از سده‌های بعد، دنبال شد.

در عالم نقل حدیث، گاه تغییر واژه و عبارات به عمد یا غیرعمد، موجب بدفهمی یا اِلقائ خلاف مراد گوینده گردیده و با احادیثی که با سند و متن ظاهراً صحیح اما معنای غلط نشر می‌یافت، مواجه بوده‌ایم و در کتاب‌های دیگر نیز با خطاهایی که کاتبان رسام (تعبیری که برای آن دسته از کاتبانی به کار می‌رفت که بی‌توجه به معنی متن، تنها آن را کپی و شکل متن مبدأ را در کاغذ خالی نُسخ، تکثیر و ترسیم می‌کردند) مرتکب می‌شدند و به دلیل تشابه بسیار با متن مبدأ، برای خوانندگان و حتی مصححان تولید اشکال می‌کرد.

توجه به دو اصل اساسی انتقال «مطابقت» و «صحت»، عرصه را برای کوشش‌های اجتهادی در تصحیح متن گشاده ساخت و علاوه بر قیاس دستوری و لغوی که مرجع مهم و مؤثر تصحیح متن می‌باشد، ابتکارات و نوآوری‌های دیگری را باعث شد.

بیان مسأله

یکی از این عرصه‌های اجتهادی، که این مقاله برای آن مفهوم‌سازی و تعریف جدیدی به دست می‌دهد، «تصحیح سیاقی» و بکارگیری مبنای «سیاق» یا Context در تصحیح متن است. بدین ترتیب ما سه گونه شناخته شده تصحیح «اساسی»، «قیاسی» و «تلفیقی یا انتقادی» را با شیوه چهارم یعنی «تصحیح سیاقی» تکامل می‌بخشیم.

این شیوه هرچند به شکلی ناگفته و پراکنده و نامنسجم از دیرباز مورد توجه مصححان بوده است اما تعریف مشخص و نظریه مدونی برای آن تدوین نشده و به روشنی در دامنه ابزارهای تصحیح متن بیان نشده است. این نوشتار می‌کوشد تا این کاستی نظری و کاربردی را به باور نگارندگان، برطرف کند.

پرسشهای پژوهش

- تصحیح سیاقی چیست؟
- کاربردهای تصحیح سیاقی کدام است؟

پیشینه پژوهش

(بستانی، قاسم و باجی، نصره، (۱۳۹۳): ۲۵-۳) به طور خلاصه بیان می‌کنند: سیاق، مجموعه ساختارهایی است که «شکل‌گیری» و «فهم» سخن به واسطه آن صورت می‌گیرد و شامل «مجموعه قرینه‌ها» است. بنابراین، به نوعی با «قرینه و قرینه‌ها» است. از این رو، با بحث قرینه‌های لغوی و غیر لغوی پیوند می‌خورد. چارچوب مفهومی خاص حاکم بر این مقاله، درک سیاق حدیث و عبارت است از:

۱. از آن جا که سیاقی یک مقوله زبان‌شناسی است و با سخن و معنای آن در ارتباط است، بنا بر این، با «حدیث» که سخن حاکی از قول، فعل و تقریر معصوم است، مرتبط می‌شود.

۲. سیاق لغوی، به قرینه‌های لفظی و سیاق غیرلغوی، به قرینه‌های غیرلفظی کلام می‌پردازد و به دلیل ارتباط تنگاتنگ این دو سیاق با هم‌دیگر، باید در کنار هم و به شکلی تلفیقی مطالعه شوند و تکیه صرف، بر هر یک از آنها معنای ناقصی را می‌رساند. هم‌چنین، تلفیق این دو سیاق، «سیاقی دلالتی» را تشکیل می‌دهد که مخاطب را به «معنای اصلی» متن رهنمون می‌سازد.

۳. در این تحقیق، سیاق لغوی و غیر لغوی، به سیاق‌های جزئی‌تر _ که شامل سیاق آوایی، صرفی و معجمی

است _ تقسیم می‌شود.

۴. محدثان از سیاق در کشف معنا، شناخت انواع علل و موانع فهم حدیث، حذف، اصلاح و تنقیح احادیث آسیب‌دیده بهره‌جسته‌اند.

۵. یکی از مهم‌ترین نتایج این تحقیق، این مسأله است که در آثار دانشمندان اسلامی، از سیاق لغوی به «مقال یا قرینه‌های مقالی» و از سیاق غیر لغوی به «حال و مقام یا قرینه‌های حالی و مقامی» تعبیر شده است و اکثر قریب به اتفاق دانشمندان و از جمله محدثان بر این باورند که سیاق تنها بر «قرینه‌های لفظی» اطلاق می‌شود و قرینه‌های حالی و مقامی، با این که در فهم «معنای لغوی» استفاده می‌گردند، خارج از مدلول سیاق معرفی می‌شوند.

(یحیا مالک. ۲۰۱۸. ۳۰. ۲) بیان می‌کند: «سیاق کیفیت قرارگرفتن یک لفظ در یک جمله و جایگاه آن و پیوند خاص میان مفردات یک جمله و جمله‌های قبل و بعد است، به گونه‌ای که بتوان از آن معنایی کشف کرد که از منطوق و مفهوم آیه آشکارا به دست نمی‌آید، بلکه از لوازم عقلی آن است». وی ادامه می‌دهد: وحدت موضوع و وحدت ساختار، دو رکن اصلی سیاق را تشکیل می‌دهند.

(محمد عبدالوهاب راسخ. ۱۳۹۵: ۱۲۷-۱۹۶) بیان می‌کند: : برخی از زبان‌شناسان، سیاق را از جمله اموری دانسته‌اند که تعریف دقیقی از آن، کاری بس مشکل است. به همین دلیل، سعی شده با تبیین انواع آن، به شناخت آن اقدام کنند و برخی نیز علت این کار را توضیح واضح‌تر می‌دانند که ابهام بیشتر در تعریف منجر می‌شود.

سیاق نحوی

(کنعانی، ۱۳۸۹: ۹۵) بیان می‌کند: سیاق لغوی، توالی و تتابع عواملی است که ترکیب و ساختار جمله، به وسیله آنها محقق می‌شود و از این جهت «سیاق متن» خوانده می‌شود.

(تمام حسان، ۱۹۸۵: ۱۸۲) در همین رابطه می‌نویسد: «سیاق جمله»، حوزه‌ای است که به ساختار جمله و ترکیب‌بندی آن توجه می‌کند و در اصطلاح به آن، «سیاق نقشی یا کارکردی» هم اطلاق می‌شود. در این شیوه اگر چه به کلمه هم توجه می‌شود، ولی اهتمام بر نقشی است که کلمه در جمله ایفا می‌کند. «سیاق نحوی» از «سیاق کلمه» حاصل می‌شود.

در اینجا حسان از کشف معنا بر اساس سیاق صرفی، سیاق معجمی، سیاق آوایی (واج‌ها، تکیه‌ها، ایست‌ها و

حروف)، سیاق جملات پس و پیش (صدر و ذیل) و سیاق نحوی جمله سخن گفته است.

یافته‌های پژوهش

تعریف اصلاحی تصحیح متن

جدا از تعاریف مشهوری که در کتب و مقالات فارسی از تصحیح و تحقیق متن وجود دارد، تعاریف دیگری نیز در منابع مختلف، مطرح شده که مطالعه آنها به شناخت ابعاد موضوع، یاری می‌رساند.

به‌طور خلاصه در دائرةالمعارف بریتانیکا، تصحیح متن، فنّ بازسازی متون به نزدیک‌ترین شکل ممکن به فرم اصلی آن‌ها است. این رشته دانشگاهی به‌عنوان پایه‌ای برای نقد بالاتر، که به سؤالاتی درباره اصالت، انتساب، تفسیر و ارزیابی ادبی و تاریخی می‌پردازد، طراحی شده است. (Encyclopaedia Britannica, n.d). در وبستر، تصحیح، مطالعه‌ای از یک اثر ادبی که هدف آن تعیین متن اصلی است. (Merriam-Webster, n.d). در آکسفورد کلاسیک، تصحیح متن با هدف تعیین آنچه یک متن در اصل گفته یا قصد داشته بگوید، انجام می‌شود. (Oxford Classical Dictionary, n.d). مرجع آکادمیک زوندروان بیان می‌دارد: تصحیح متن، علمی است که هدف اصلی آن بازسازی واژگان یک سند اصیل است که نسخه‌های خطی اصلی آن دیگر وجود ندارند یا مکان آن‌ها نامشخص است. (Zondervan Academic, 2019). در مرجع اصلاحات مدرن، تصحیح متن به معنای تفکر انتقادی درباره نسخه‌های خطی و تفاوت‌های موجود در متون کتاب مقدس به‌منظور شناسایی قرائت اصلی است. (Modern Reformation, 2019) در مرجع بارت دی اهرمن، بیان شده که تصحیح متن رشته‌ای است که سعی دارد تعیین کند کلمات اصلی چه بوده‌اند یا حداقل تصمیم بگیرد اگر گزینه‌های مختلفی وجود دارد، کدامیک را باید برگزید و چاپ کرد. (Ehrman, 2024).

تعریف اصطلاحی سیاق

شناخت دقیق دامنه و مفهوم لغوی و اصطلاحی سیاق ضرورت دارد. هرگاه با فراموشی این نکته، به‌جای تعریف خاص و اصطلاحی از این واژه، معانی عمومی آن را در نظر بگیریم خطای علمی و شناختی مرتکب خواهیم شد. همچنین اهمیت دارد بدانیم که تعریف این اصطلاح نزد ادبا، اصولیون، فقها و مفسرین و اهل حدیث، تفاوت دارد و باید در هر تعریف، حوزه علمی آن را بدانیم تا دچار خطای علمی نشویم.

«سیاق»، واژه‌ای عربی به معنی راندن و به حرکت درآوردن چهارپایان است. در دانش‌های تفسیر، اصول و ادبیات، سیاق را نوع چینش و آرایش کلمات در یک جمله و جمله در یک عبارت و عبارت در بافت عبارات یک متن با توجه به پیوندهای زنجیره‌ای اجزای متن می‌گویند. (ابن دقیق العید، ۱۴۳۰هـ، ۲۰۰۹م، ۱/۱۲۶) سیاق را «مبیین للمجملات، مرجح لبعض المحتملات، مؤکد للواضحات» (ترجمه: روشن‌کننده اجمال در کلام، برگزیننده گزینه‌های بهتر در بین احتمالات و تأکیدکننده بر امور روشن و واضح کلام) دانسته است. در (البنانی، بی تا، ۱/۱۱) سیاق چنین تعریف شده است: «ما یدلُّ علی خصوص المقصود من سابق الکلام المُسوّق لذلك أو لاجِقه.» (ترجمه: سیاق، امری است که بر قصد معین از گذشته کلام که بدان سوق داده شده یا آینده آن، دلالت می‌کند.) (الکنانی، ۱۴۲۵هـ، ۲۰۰۵م، ۲۲۲) سیاق را چنین بیان کرده است: «الکلامُ المُتتَابِعُ إثرَه علی إثرِ بعضِ المقصودُ لِلمتکلمِ، والذي یلزمُ من فهمه فهمُ شیءٍ آخرٍ.» (ترجمه: سخنی پی در پی و یکی پس از دیگری که مقصود گوینده باشد و فهم آن فهم چیز دیگری را به همراه دارد.) (الشهرانی، ۱۴۳۶هـ، ۲۹) اما سیاق را به نحوی بهتر از تعاریف پیشین، تبیین کرده است: «هو ما یحیطُ بالنصِّ من عواملٍ داخلیَّةٍ أو خارجیَّةٍ، لها أثرٌ فی فهمه، من سابقٍ أو لاحقٍ به، أو حالِ المخاطبِ والمخاطبِ، والغرضِ الذي سیق له، والجوِّ الذي نُزلَ فیهِ.» (ترجمه: سیاق، امری است که متن را احاطه می‌کند؛ مانند عوامل بیرونی یا درونی قبل یا بعد که در فهم آن مؤثر هستند، حال گوینده و شنونده، غرض مورد نظر و جو و موقعیتی که کلام در آن ایراد شده است.)

پژوهشگر دانشگاه یلوی ترکیه، آدام بعاق در [وب سایت ربانیون \(۲۰۲۱\)](#) می‌نویسد: این تعریف اخیر، مناسب‌ترین، دقیق‌ترین و جامع‌ترین است، زیرا زمینه و شرایط سخن را در بر می‌گیرد؛ همان شرایط و عوامل بیرونی که متن را همراهی می‌کند و بر فهم آن تأثیر می‌گذارد. این عوامل، شرایط گوینده و مخاطب او، محیطی که متن در آن ظاهر می‌شود و هدفی که برای آن ارائه شده است را شامل می‌شود. همه این عوامل بر فهم صحیح متن تأثیر می‌گذارند.

در غرب، منابع انگلیسی هم‌چون فرهنگ وبستر، سیاق را «بخش‌هایی از یک گفتار یا نوشتار که یک واژه یا عبارت را احاطه کرده‌اند و می‌توانند به روشن‌شدن معنای آن کمک کنند.» برشمرده است. هم‌چنین آن را با عبارت «شرایط مرتبطی (مانند محیط یا زمینه‌ای) که در آن چیزی وجود دارد یا رخ می‌دهد» توصیف کرده است. دانشنامه کمبریج، سیاق را «موقعیتی که در آن چیزی وجود دارد یا اتفاق می‌افتد و می‌تواند به توضیح آن کمک کند.» و «کلمات پیرامون یک واژه یا عبارت خاص که می‌توانند به درک معنای آن کمک کنند.» تعریف کرده است.

در منابع اسپانیایی، فرهنگ RAE سیاق را «محیط زبانی که معنای یک واژه، عبارت یا بخش خاصی به آن بستگی دارد.» و نیز «محیط فیزیکی یا موقعیتی، سیاسی، تاریخی، فرهنگی و غیره که یک واقعیت یا رویداد را احاطه کرده است.» دانسته است. هم‌چنین فرهنگ Reverso، سیاق را «مجموعه‌ای از شرایطی که یک رویداد را تعیین می‌کنند.» و «محیط زبانی که معنای یک واژه را تعیین می‌کند.» دانسته است.

در منابع فرانسوی، فرهنگ لاروس، سیاق را «مجموعه‌ای از شرایط طبیعی، اجتماعی، فرهنگی که در آن یک بیان یا گفتار قرار دارد.» و نیز «مجموعه‌ای از شرایطی که در آن یک رویداد رخ می‌دهد یا یک عمل صورت می‌گیرد.» دانسته است. دانشنامه آکادمی فرانسه نیز سیاق را «مجموعه‌ای از متن که یک واژه، جمله یا بخش را احاطه کرده است.» و «مجموعه‌ای از شرایطی که یک رویداد یا عمل را همراهی می‌کنند.» تعریف کرده است. فرهنگ لغت روبرت، سیاق را «مجموعه‌ای از شرایطی که در آن یک رویداد رخ می‌دهد؛ وضعیت.» و در تعریفی دیگر، «مجموعه‌ای از متن که یک عنصر زبانی را احاطه کرده و به آن معنا می‌بخشد.» معنا کرده است.

فصل مشترک مفاهیم معادل سیاق در سه فرهنگ اروپایی انگلیسی، فرانسوی و اسپانیایی، تمرکز بر «شرایط پیرامونی متن مورد پژوهش» است. در این مقاله نیز به تأثیر آن در نظریه تصحیح متن پرداخته می‌شود.

چیستی تصحیح سیاقی

فرآیند تلاش برای بازگرداندن کلماتی که ممکن است از بین رفته باشند، «تصحیح حدسی» نامیده می‌شود.

نویسندگان در Metzger, B. M., & Ehrman, B. D. (۲۰۰۵) بیان می‌کنند که: «تصحیح حدسی» زمانی به کار می‌رود که متن موجود به وضوح، دچار فساد شده باشد و هیچ نسخه معتبری برای بازسازی آن وجود نداشته باشد. آن‌ها تأکید می‌کنند که پیش از انجام چنین تصحیحی، مصحح باید با سبک و تفکر نویسنده آشنا باشد تا بتواند تشخیص دهد که آیا ناهنجاری موجود ناشی از فساد متنی است یا بخشی از قصد نویسنده بوده است.

نویسندگان Léon Vaganay, Christian-Bernard Amphoux. (۱۹۹۱)، تصحیح حدسی را به عنوان «پیروزی نهایی نقد داخلی» توصیف می‌کنند، به‌ویژه زمانی که متن اصلی به‌طور کامل اصلاح می‌شود. آن‌ها هشدار می‌دهند که باید در استفاده از این روش احتیاط کرد؛ زیرا ممکن است منتقد به جای بازسازی متن اصلی، متن جدیدی خلق کند.

Tresham, A. K. (۲۰۱۰) به بررسی موردی از تصحیح حدسی در کتاب مقدس (۲- پطرس، ۱۰:۳) می‌پردازد. او بیان می‌کند که تصحیح حدسی تنها زمانی موجه است که تمام نسخه‌های موجود دچار فساد مشابهی باشند و هیچ‌یک از آن‌ها متن اصلی را حفظ نکرده باشند.

Krans, J. (۲۰۰۶) به بررسی نقش ازاسموس و بزا در توسعه روش تصحیح حدسی می‌پردازد. او نشان می‌دهد که این روش از قرن شانزدهم به عنوان ابزاری برای بازسازی متون مقدس مورد استفاده قرار گرفته است.

نقد تعریف

نکته مورد اشاره در تعاریف غربی، آن است که علاوه بر هنگامی که تمامی نسخه‌های یک اثر دچار خطا باشند، زمانی که قرینه متقن و یقینی بر ضبطی شایسته‌تر و برتر، ناظر به سیاق متن وجود داشته باشد، در این حال نیز می‌توان به تصحیح سیاقی یا به تعبیر فروکاسته غربی آن، «تصحیح حدسی» دست زد. در اینجا واژه «حدس» در کاربرد تخصصی آن به معنی «فهم از طریق قرائن» است و نباید با «شانس و تصادف» اشتباه گرفته شود. شناخت حدسی در برابر شناخت حسّی، شیوه‌ای پذیرفته‌شده در دانش‌های انسانی است.

در دانش ادبیات نیز، در انجام این نوع تصحیح، به گونه‌های زبانی توجه می‌شود و دستور تاریخی زبان، پیش چشم پژوهنده است. همچنین سبک خاص نویسنده در سایر آثار او، بررسی و با شیوه *يُفَسِّرُ بَعْضُهُ بَعْضًا* خوانش انجام می‌شود و در کنار آن، به سبک عمومی دوره مورد پژوهش نیز توجه می‌گردد.

بلاغیون و سیاق

علمای بلاغت، دلالت را به دو قسم لفظی و عقلی تقسیم کرده‌اند و منظورشان از دلالت عقلی همان چیزی است که منطقیان به آن دلالت التزامی می‌گویند. منظور از دلالت عقلی، مفهومی است که لفظ بر آن دلالت ندارد بلکه لازمه مدلول لفظ است؛ گاهی لازم نزدیک و گاهی لازم دور است. با این مقدمه بیان می‌کنیم که: «دلالت سیاق، از باب دلالت عقلی به تعبیر بلاغیان، و از باب دلالت التزامی به تعبیر منطقیان است.»

سیاق عاری از لحن و علامت

(جعفری، ۱۳۸۶: ۷۷-۶۲) می‌گوید: به این نکته باید توجه داشت که سیاق گاهی مربوط به متن است و گاهی مربوط به چگونگی بیان و ادای جمله از سوی متکلم، که می‌توان به آن «سیاق آوایی» گفت. یک جمله ممکن است

طوری بیان شود که معنای جمله خبری بدهد و ممکن است همان جمله به گونه‌ای ادا شود که معنای استفهام انکاری بدهد. امروزه اغلب با علائم ویرایشی، نوع جمله تعیین می‌شود ولی ما در اینجا با سیاق متن بدون در نظرگرفتن آوا و بیان آن سر و کار داریم.

اعتبار دلالت سیاق نزد اصولیان و ادیبان

(مظفر، ۱۳۷۰: ۱/۱۸۴) بیان می‌کند: در علم اصول دلالت سیاق در بحث حجیت ظواهر مطرح شده و از آن به عنوان «دلالة الاقتضاء» یاد کرده‌اند که در برابر «دلالة التنبيه» و «دلالة الاشارة» قرار دارد. بعضی از اصولیان سه دلالت: اقتضاء، تنبیه و اشاره را زیر مجموعه دلالت سیاق دانسته‌اند.

(جاحظ، ۲۰۰۲: ۱/۸۳) بیان می‌کند: الفاظ، محدود ولی معانی، نامحدودند؛ لذا کمبود لفظ در زبان با سیاق، جبران می‌شود. می‌توان گفت که استفاده از سیاق کلام، کاری ذوقی است و هرکسی می‌تواند با توجه به برآیند کلام به نتایج خاصی برسد.

قواعد سیاق در متن شناسی اسلامی

- دلالت سیاق باید به صورت شفاف باشد.
- از آنجا که دلالت سیاق از باب التزام عقلی لفظ است، لازم است که یک التزام قریب باشد، چراکه استفاده از التزام بعید ممکن است انسان را به بیراهه بکشاند.
- سیاق نباید با ادله دیگر تعارض داشته باشد.

گاهی ممکن است سیاق، اقتضایی داشته باشد که با ادله دیگر در تعارض باشد. در چنین شرایطی بدون شک ادله دیگر مقدم بر سیاق هستند، چراکه حُجِّیَّتِ دلالتِ سیاق از باب حُجِّیَّتِ ظواهر است و ظاهر در تعارض با نص، حُجِّیَّتِ خود را از دست می‌دهد.

- شرط دلالت سیاق، پیوستگی کلام متکلم است.

(جعفری، ۱۳۸۶). همانجا می‌نویسد: مطلبی که از سیاق بدست می‌آید، باید مراد گوینده باشد، یعنی بدانیم و یا حداقل احتمال قوی بدهیم که گوینده آن را اراده کرده است.

- استفاده از سیاق نباید منجر به تغییر و تبدیل کلام شود.
- از سیاق فقط می‌توانیم به یک معنی برسیم و حق نداریم آن را جوازی برای تغییر الفاظ به بهانه نقل به معنا بپنداریم.

بطور خلاصه سنتهای ادبی شرق و غرب، در نبود قرائن دیگری که موجب حصول اطمینان از صحت و اصالت هریک از حلقه‌های زنجیره متن می‌شود بافتار، زمینه و استحضانات مبتنی بر ظواهر قابل انطباق را به عنوان مبنایی برای تصحیح و اصالت بخشی به احتمالات می‌پذیرد که اصطلاحاً به این قرینه، سیاق گفته می‌شود.

کاربرد سیاق در تصحیح متن

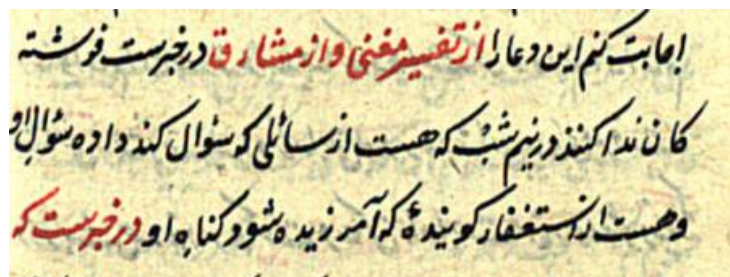
در اینجا نمونه‌های مختلف از آسیب‌های متنی بر اثر خطای کاتبان را در نسخه خطی مفتاح‌الجنان به شماره ۲۸۵۴ فاتح، با توجه به نسخه بدل شماره ۵۶۸ مجموعه سلیم آغا هر دو در کشور ترکیه مورد بررسی قرار داده و کاربرد سیاق را در تصحیح متن به صورت کاربردی بیان می‌کنیم.

آسیب‌هایی که در این بخش از نوشتار به آن پرداخته و با شیوه تصحیح سیاقی به رفع آن نایل آمده‌ایم، عبارتند از: حذف بدون تقدیر، تغییر و تبدیل، افزایش، تصحیف، تحریف

۱. حذف بدون تقدیر

گاه کاتب بر اثر بی‌دقتی بخشی از متن را بدون وجود عامل برای به تقدیر بردن، حذف کرده است. در این شرایط با عنایت به سیاق متن، می‌توان آسیب را متوجه و برطرف کرد.

نمونه:

متن: در خبر است فرشتگان ندا کنند در نیم شب که: هست از سائلی که سوال کند، داده [شود] سوال او؛ و هست از استغفار گوینده‌ای که آمرزیده شود گناه او؟

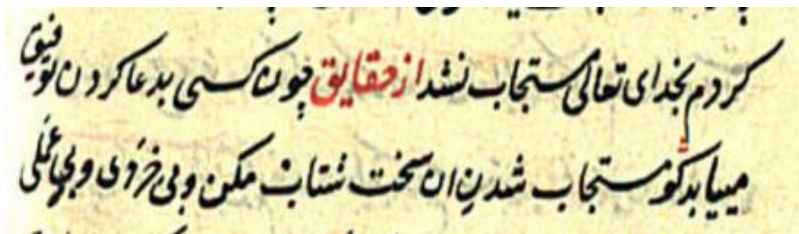
در اینجا حذف «شود» نه رخدادی سبکی و نه حذف به تقدیر است بلکه کاتب اشتباهاً کلمه‌ای را فراموش کرده است. در فقدان دلایل، تمسک به سیاق متن، راهگشای خوانش و کشف جزء محذوف و ناپدید آن است. در اینجا مصحح باید دقت‌های لازم برای تشخیص حذف به تقدیر از خطای کاتب و شناخت سبک سخن به منظور تقریب نزدیک‌ترین احتمال برخوردار باشد.

گاه موجب حذفی می‌شود که در همه دست‌نویس‌ها بازتاب یافته و خوانش متن را با مشکل مواجه می‌کند. در فقدان ظهور دیگری برای رفع مشکل، با رجوع به سیاق، می‌توان چنین نقصانی را برطرف کرد.

۲. تغییر و تبدیل

خطای کاتب در گزارش متن گاه از جنس تغییر و تبدیل است. به این شیوه که کاتب چیزی را از متن می‌کاهد و به جای آن چیز دیگری می‌افزاید یا واژه‌ای را به کلی تبدیل و تغییر می‌دهد.

نمونه:

متن: چون کسی به دعا کردن توفیق می‌یابد «در» مستجاب شدن آن سخت شتاب مکن و بی خریدی و بی عملی مکن که در ضمن این کار، چند چیز است: یکی آنکه لقمه خود را بنگرد که از کجاست؛ اول، لقمه حلال باید تا دعا مستجاب شود؛ هرکه را شکم از لقمه حرام آکنده شود، استجاب دعا را چشم نباید داشت. در خبر است که در شکمی که یک لقمه از حرام باشد، چهل روز دعای او مستجاب نشود؛ و دیگر آن که بعضی دعا از آنهاست که اگر مستجاب شود، مؤمن در آن هلاک گردد، حق تعالی صلاح کار بهتر می‌داند....

در اینجا بخش مغلوط، شبیه به «کو» نوشته شده اما این، خطای کاتب است و واژه در اصل، «در» بوده است.

۳. افزایش

گاه کاتب به دلیل بی‌دقتی یا عهد ذهنی، چیزی را بر متن در لحظه بازنویسی آن می‌افزاید. این فزونی متن، معمولاً موجب کاستی معنا می‌شود و باید توسط مصحح متن شناس، اصلاح شود.

نمونه:

مدفون ازین معلوم شود و بروایتی والشَّمسُ سورَةُ اخلاص
هفت گانه بار بخواند و جامه پاک پوشد و مُسْتَقْبِلِ قَبْلَهُ

متن: بخش داخل کروشه بلحاظ کشف سیاق متن بر خواننده گرامی گزارش شده است و موضع اصلاح پس از آن است.

[فرمود: چون کار هایل به تو رسد و به بَلِیَّتِی، در مانی، شب به ابدست^۱ باش، سورَةُ وَالشَّمْسِ و سورَةُ وَاللَّیْلِ هریک را هفت بار بخوان، پس بگویی: اللَّهُمَّ اجْعَلْنِي فَرَجًا مِنْ أَمْرِي، هرآینه در شب اَوَّل یا دوم یا هفتم، در خواب آینده‌ای بیاید و تو را اخبار کند که سببِ خَلاص تو چه باشد و این بیماری را چه علاج باشد، بگوید. بسیار محبوس و درماندگان و بیماران، این را تجربه کرده اند. و در وقت خواندن ورد و در خفتن، باید که زنی نزدیک نباشد و اگر عورت^۲ خواند، هیچ مردی نزدیک نباشد؛ از حال غایب زنده یا مُرده و سببِ زحمت و مال^۳ مدفون، از این معلوم شود. و به روایتی وَالشَّمْسِ و سورَةُ اخلاص، هفت^۳ بار بخواند و جامه پاک پوشد و مُسْتَقْبِلِ قَبْلَهُ^۴ بر پهلوئی راست خُسَبَد، بدرستی که ببیند در شب اَوَّل یا دوم یا پنجم یا هفتم، و اگر نبیند پس او را نقصانی شده باشد در وضو و در قرائت و یا در جامه.

در اینجا کاتب کلمه را به خطا الحاق کرده است. اگر تصور کنیم که مقصود مولف از هفتگانه، مثلاً سورَةُ حمد است که سبع المثانی نیز نام دارد، این توهم را خواندن سطور بالایی برطرف می‌کند چرا که در این سیاق، سخن از هفت بار خواندن سوره‌ها است نه خواندن سورَةُ هفتگانه! سیاق به کمک مصحح می‌آید تا این قبیل خطاها را مرتکب نشود.

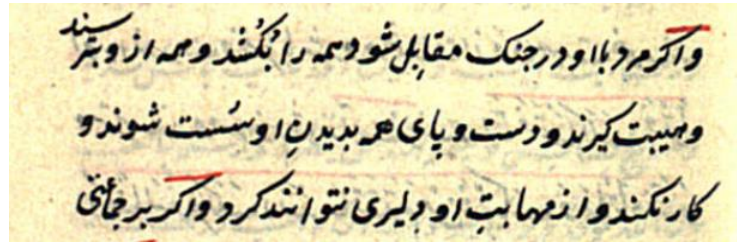
نمونه دیگر:

۱ باوضو.

۲ خانم.

۳ ف: + گانه.

۴ رو به قبله.

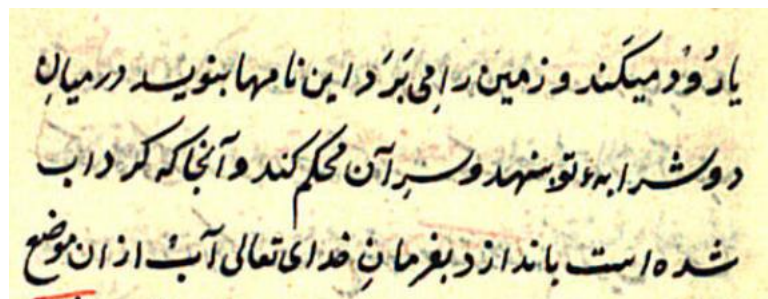
متن: و اگر مرد با او در جنگ، مقابل شود همه را بکشد و همه از او بترسند و هیبت گیرند و دست و پای همه به دیدن او سست شود و کار نکنند و از مهابت او دلیری نتوانند کرد. و اگر بر جماعتی بانگ زند، همه بگریزند، نزدیک او نتوانند که بیایند.

در اینجا کاتب، به خطا، فعل «شود» را به صورت جمع و افعال پیش و پس آن را به شکل مفرد آورده است که با توجه به سیاق متن، می‌توان نسبت به تصحیح خطای وی اقدام کرد.

۴. تصحیف

خطا در نقطه‌گذاری حروف شبیه به هم را در گزارش مکتوب آثار «تصحیف» می‌گویند. این خطا در متون خطی، شیوع دارد و بر مصحح است که به روش‌های مختلف، آن را بازشناسد و برطرف کند.

نمونه:

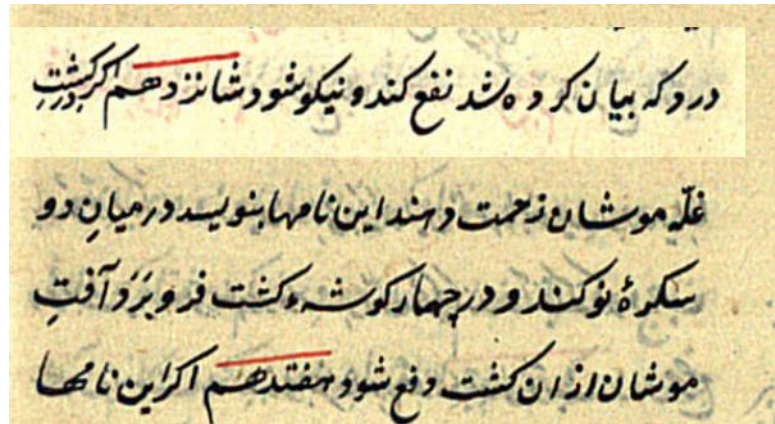

متن: [هشتم اگر موضعی را آب دریا] یا رود می‌کند و زمین را می‌برد، این نامها بنویسد، در میان دو شرابه^۱ نو بنهد و سر آن محکم کند و آنجا که گرداب شده است باندازد، فرمان خدای تعالی آب از آن موضع، [قوت به جانب دیگر افکند و پیش آن زمین، نکاود].

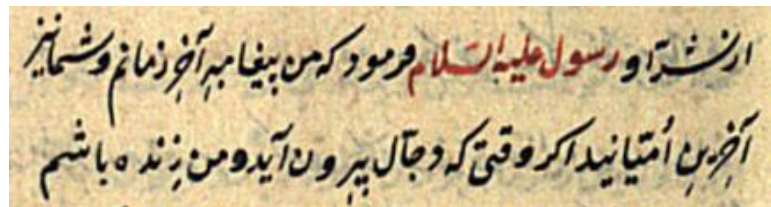
۱ پیاله.

در اینجا کاتب با خطای خوانش و سهو دیداری، «نو» را به اشتباه «تو» خوانده است و اگر مصحح بدون توجه به سیاق، تنها بر سبیل گزارش آن چه «خوانده می‌شود» عمل کند، متن را با خطا گزارش می‌کند. در این اثر، در فقره شانزدهم از همین مطلب، عبارت سکره نو، قابل تطبیق بر این واژه است. (تصویر زیر)

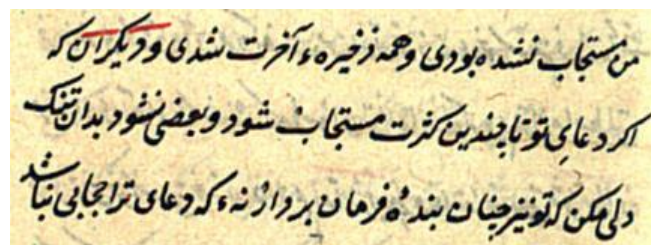
نمونه دیگر:

متن: رسول علیه السلام فرمود که: من پیغامبرِ آخرِ زمانم و شما نیز آخرین اُمّتانید.

ملاحظه می‌شود که کاتب حرف «ت» را به خطا «ی» گزارش کرده و تعبیر «اُمّی» نیز در خوانش متن، راهزن تصحیح شده است. اما با ملاحظه به سیاق متن و رجوع به اصل حدیث، مشخص می‌شود که ضبط صحیح، «اُمّت» می‌باشد.

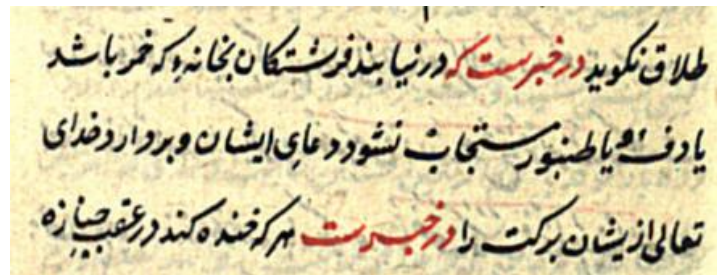
نمونه سوم:

متن: تا چون مؤمن در آخرت ثوابِ ثمرهٔ آن دعا معاینه کند بگوید که کاشکی در دنیا هیچ دعای من مستجاب نشده بودی و همه، ذخیرهٔ آخرت شدی؛ و دیگر آن که اگر دعای تو تا چندین کَرْت^۱ مستجاب شود و بعضی نشود، بدان تنگ‌دلی مکن که تو نیز چنان بندهٔ فرمان بردار نه‌ای که دعای تو را حجابی نباشد...

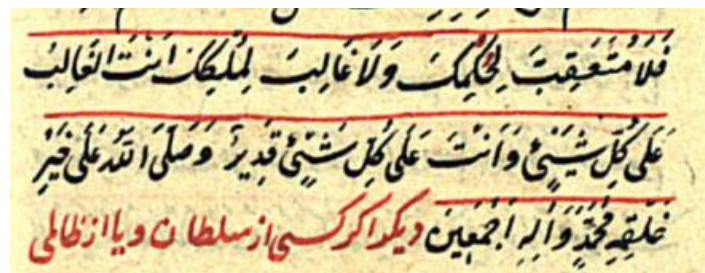
نمونه چهارم

متن: در خبر است که درنیابند فرشتگان به خانه‌ای که خمر باشد یا دف یا طنبور؛ مستجاب نشود دعای ایشان و بردارد خدای تعالی از ایشان، برکت را.

مشاهده می‌شود که نقطهٔ دوم واژهٔ «نیابند» به دلیل خطای کاتب، اشتباه گزارش شده است که این اشتباه در نبود نسخه خطی معادل با رجوع به سیاق، قابل اصلاح است. بسا مصححانی که ضبط صحیح واژه را می‌دانند اما به دلیل عدم شناخت کافی از این مبنا و روش تصحیح، خطا را در جای خود باقی می‌گذارند.

نمونه پنجم

متن: فَلَا مُعَقَّبٌ لِحُكْمِكَ....

در اینجا کاتب یا به دلیل نداشتن تمرکز و یا به دلیل عدم شناخت کافی از عربی و ادعیه و عبارات قرآنی، خطا کرده است. مصحح با توجه به سیاق متن، به سادگی از عهدهٔ تصحیح خطا برمی‌آید و متن دگرگون شده، به صورت

۱ ف: کثرت. تصحیف کاتب است.

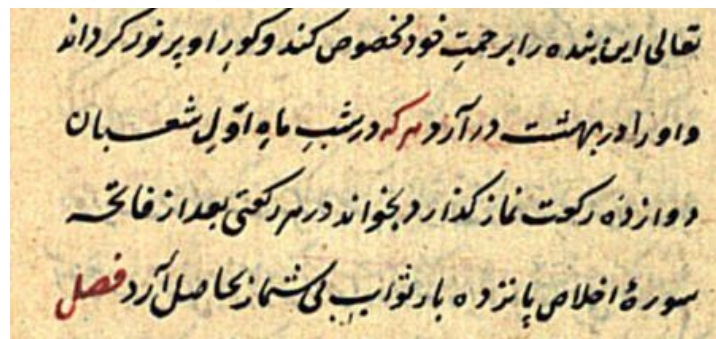

صحیح خود باز می‌گردد.

۵. تقدیم و تاخیر

در این نوع آسیب، کاتب واژگان را پس و پیش می‌نویسد و از هیات نوشته او معنی دیگری خارج می‌شود که مراد مولف نبوده است.

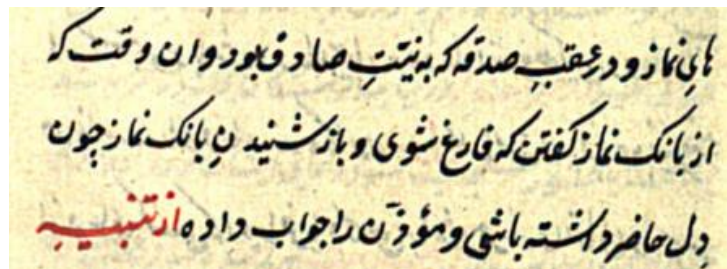
نمونه:

متن: هر که در شب اول ماه شعبان، دوازده رکعت نماز گزارد: بخواند در هر رکعتی بعد از فاتحه، سوره اخلاص پانزده بار، ثواب بی‌شمار بحاصل آرد.

در اینجا اول ماه توسط کاتب به ماه اول تغییر یافته است که سیاق، بسادگی قادر به رفع علت و درمان بیماری متن است.

نمونه دیگر:

متن: در آخر فریضه‌های نماز، و در عقب صدقه [ای] که به نیت صادق بود، و آن وقت که از بانگ نماز گفتن که فارغ شوی چون باز شنیدن بانگ نماز، دل حاضر داشته باشی و مؤذن را جواب داده.

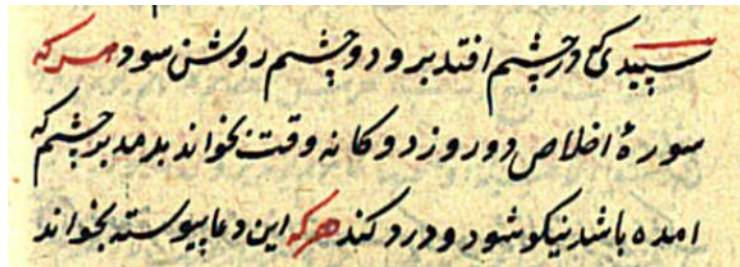

کاتب واژه «چون» را پس از فعل نوشته است در حالی که سیاق متن، بر تقدیم آن بر فعل، دلالت دارد.

۶. تحریف (با بیشترین بسامد)

خطا در گزارش حروف به جای هم را در اصطلاح مصححان ادبی، «تحریف» می‌گویند و خطاهای جزئی‌تر مانند کم و زیاد شدن دندان حروف و نقطه‌گذاری کمتر و بیشتر آنها «تصحیف» نامیده می‌شود. در اینجا ما با خطای نقطه‌گذاری مواجه نیستیم بلکه حرفی به جای حرف دیگری به خطا نقل شده است.^۱ البته در دانش حدیث، به عنصر «غرض و انگیزه» و تعمد در تحریف شمردن تغییر حروف توجه شده که بیرون از بحث کنونی ماست. در وضع نبود ضبط دیگری در نسخه‌های دیگر اثر، کشف این نوع آسیب گزارش، به ندرت با عوامل دیگر قابل انجام است و مهم‌ترین ابزار در شناخت و رفع آن، توجه به سیاق متن و تصحیح سیاقی آن است.

نمونه نخست:

متن: هر که سوره اخلاص، دو روز، دو گانه وقت، بخواند، بدمد بر چشم که زمد باشد و درد کند، نیکو شود.

کاتب در اینجا به دلیل عدم آشنایی با دایره لغات مورد استفاده نویسنده اصلی، «رمد» که بیماری و آسیب چشم است را با تحریف و قلب حروف، به خطا «آمده» گزارش کرده است و اگر عبارت را بگونه‌ای که او نقل کرده بخوانیم، مفید معنا نخواهد بود. اما نظر به سیاق متن و با تصحیح سیاقی، می‌توانیم جان رفته از کالبد این عبارت را به آن بازگردانیم و تحریف را اصلاح کنیم.

نمونه دوم:

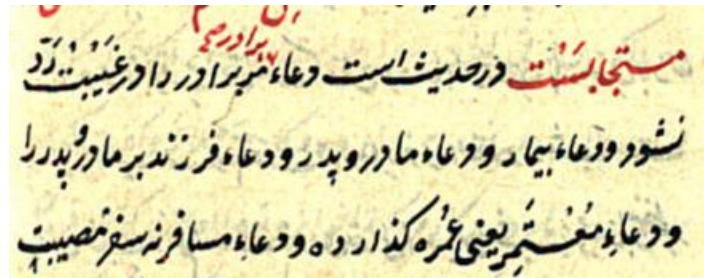
۱ در تصحیف هم بالا پایین شدن نقطه‌ها و هم کم و زیاد شدن دندان حروف مطرح هست که دومی بعضاً باعث می‌شود حرفی به حرف دیگر تغییر کند. تصحیف بر اساس منشاء ایجاد دو نوع دیداری و شنیداری هست. در موضوع استنساخ قاعدتاً تصحیف دیداری ملاک هست. یعنی همان کم و زیاد کردن دندان و نقطه حروف. دیداری: غسل / غسل؛ شنیداری: تنقیبت / تنکبت. (یادداشت از دکتر رحیمه ببرکته شمشری)

متن: [هرکه سوره یس نزدیک بیماری خواند در نزدیک موت، چون مَلَكُ الْمَوْتِ به قبض روح او آید، به عدد هر حرفی که در این سوره است ده فرشته مُنَزَّل شود از جهت کرامتِ او و در پیش وی همه صف زنند و بایستند و دعاء آمرزش کنند او را، به وقتِ غسل او حاضر باشند و دنبال جنازه او بروند و نماز اگزارند و بر سرِ دفن حاضر باشند و مَلَكُ الْمَوْتِ، جان وی را قبض نکند تا رضوان، خازنِ بهشت، قدح شربت از شربتهای بهشت بر وی نیارد و بخوراند تا او به وقتِ قبضِ روح، سیراب باشد و از دنیا سیراب رود و در گور، سیراب باشد و همچنان در بهشت، سیراب رود بفضل خدای تعالی.

در اینجا کاتب، به اشتباه فعل «بخوراند» را «بخواند» گزارش کرده است و این خطا در فقدان قرینه متنی دیگر تنها با مراجعه به سیاق و تصحیح سیاقی متن قابل رفع و اصلاح است. واضح است که متن با ترتیبی که در گزارش خطی آن است مفهومی ندارد.

نمونه سوم:

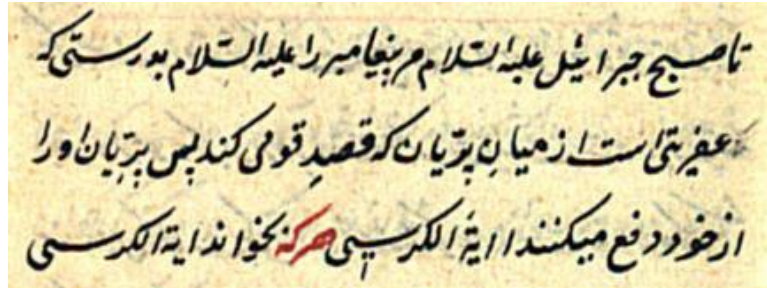

متن: در حدیث است دعای برادر مَر برادر را در غیبت ردّ نشود و دعای بیمار و دعای مادر و پدر و دعای فرزند بر مادر و پدر را، و دعای مُعْتَمِر یعنی عمره گزارنده و دعای مسافر، چه سفر، مصیبت باشد،

در اینجا کاتب، «گذارنده» را بخطا «گذارده» گزارش کرده که با لحاظ اعراب معتمر، مشهود است. هم‌چنین «چه» تعلیل را به خطا «نه» خوانده و نوشته است. اصلاح این هر دو به مدد شناخت سیاق متن که از خوانش همه آن یا دست کم بخش قابل توجهی از متن به دست می‌آید امکان‌پذیر است.

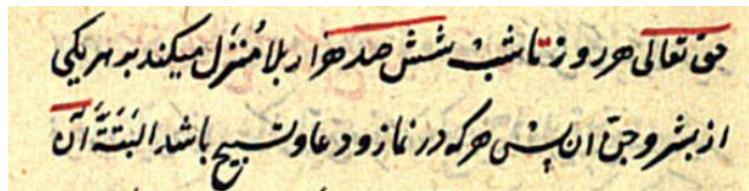
نمونه چهارم:

متن: جبرئیل علیه السلام، مر پیغامبر را علیه السلام [گفت]: بدرستی که عفریتی است از میان پریان که قصد تو می‌کند، پس پریان او را از خود دفع می‌کنند [به] آیه الکرسی.

خطای کاتب در استنساخ و رونویسی نسخه، در این موضع باعث شده تا واژه صحیحی با املای غلط به واژه نادرستی تبدیل شود و عدم تمرکز یا لهجه خاص او موجب شده تا حذف غیر معمول به تقدیر صورت پذیرد و عبارت به سبب و خلل و آفت «تعقید معنوی» و دشوارخوانی مبتلا شود. در اینجا مصحح با نگرش به سیاق متن، هم از عهده خطای کاتب و هم از عهده بیماری متن برمی‌آید.

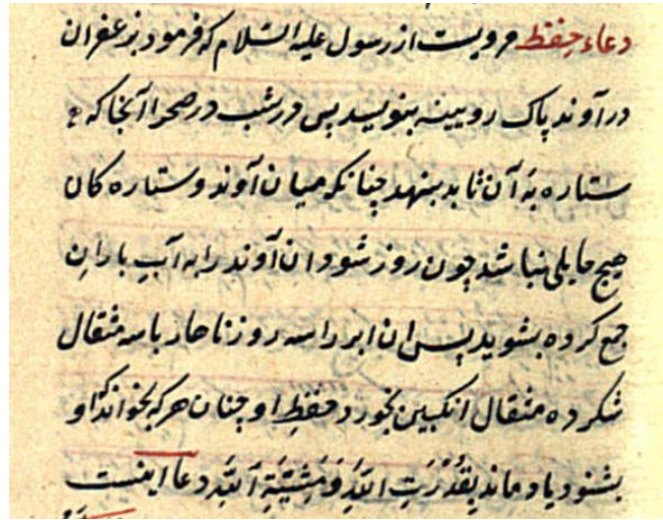
نمونه پنجم:

متن: [در خبر است که شیخ الاسلام فریدالدین قدس الله سره العزیز بر لفظ مبارک راند که: حق تعالی هر روز تا شب، ششصد هزار بلا منزل می‌کند بر هر یکی از بشر و جنیان؛ پس هر که در نماز و دعا و تسبیح باشد، البته آن بلا، آن روز دفع می‌شود.

در اینجا کاتب جنیان را اشتباها جنان خوانده و چون بیم داشته که با جنان یکی خوانده شود دندانۀ «ی» را به مقصد منتقل نکرده و مرتکب این خطا شده است اما با مراجعه به سیاق متن، می‌تواند این گره را گشود.

نمونه ششم:

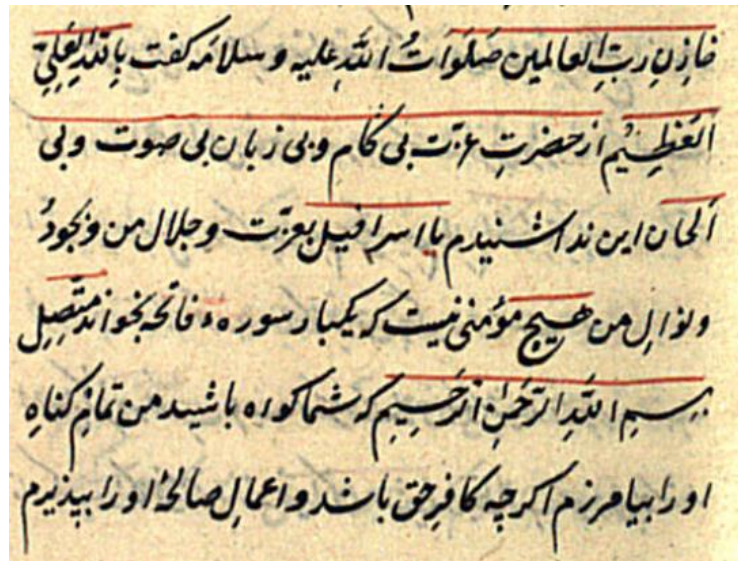

متن: دعاء حفظ. مروی است از رسول علیه السلام که فرمود: به زعفران، در آوند^۱ پاک رویینه، بنویسد؛ پس در شب در صحرا آنجا که ستاره به آن تابد بنهد، چنانکه میان آوند و ستارگان هیچ حایلی نباشد، چون روز شود آن آوند را به آب باران جمع کرده بشوید، پس آن آب را سه روز نهار با سه مثقال شکر، ده مثقال انگبین بخورد، حفظ او چنان [شود که] هر که بخواند که او بشنود، یادماند بقدرت الله و مشیة الله؛

در اینجا کاتب با بی دقتی «آبرا» در متن اصلی را «ابر را» گزارش کرده است که عبارت را بی مفهوم می کند. با مراجعه به سیاق متن، این خطا مشخص و با تصحیح سیاقی، برطرف می شود.

نمونه هفتم:

متن: بدرستی و راستی که خبر کرد مرا اسرافیل، خازنِ ربِّ العالمین صلواتُ اللّٰه علیهِ و سلامه گفت: بِاللّٰهِ الْعَلِیِّ الْعَظِیْمِ از حضرت عَزَّتْ بِي كَام و بی زبان بی صوت و بی اَلْحَان، این ندا شنیدم: یا اسرافیل، بعَزَّتْ و جلال من و بجد و نَوَالٍ^۱ من، هیچ مؤمنی نیست که یکبار سوره فاتحه بخواند متصل به بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ که شما گواه مَبَاشِدِید من تمام گناه او را بیامرزم اگرچه کافرِ حَقِّ باشد و اَعْمَالِ صَالِحَةٍ او را بپذیرم.

در اینجا کاتب بخطا «مباشید» را «باشید» گزارش کرده است و در صورتی که عبارت او را صحیح بدانیم، خداوند فرشته بزرگ خود را سوگند داده که هرگز از خطای کسی که سوره فاتحه را به کیفیت بیان شده بخواند، در نمی‌گذرد که خلاف سیاق متن است. با مراجعه به سیاق است که این خطا کشف و آسیب وارد شده درمان می‌شود.

۷. شیوه نگارش تاریخی

در گذشته، سنتی در کتابت «ای» وجود داشت که ناظر به لهجه‌های شرق و فرارودان است. در این لهجه‌ها، واکه یا مصوَّت «ای» چه در معنای «هستی و می‌باشی» و چه در کاربرد نکره یا وحدت‌ساز اسم، با اماله و صدایی بینابین خوانده می‌شده است. این خصیصه به کتابت نیز راه یافته و واکه «ای» به صورت «ء» و در واژگان منتهی به «ه» به صورت «ه» دیده می‌شود. امروزه در گزارش متون کهن، این گونه به منظور پرهیز از خوانش خطا در متن گزارش،

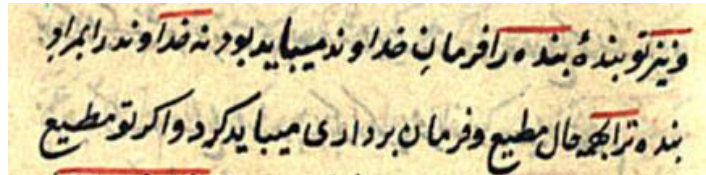
۱ عطا.

۲ کيفر و جزا.

تصحیح می‌شود و در حاشیه به نحوه نگارش تاریخی آن اشاره می‌شود. خطای تشخیص این دو در خوانش نسخ خطی، گاه مشکلاتی به وجود می‌آورد که رفع آنها بیش از هر شیوه‌ای در گرو شناخت و درک سیاق متن است.

نمونه:

متن: و نیز تو بنده بنده را فرمان خداوند میباید بود نه خداوند را بمراد بنده؛ تو را به همه حال، مطیع و فرمان برداری می‌باید کرد و اگر تو مطیع می‌بودی، دعای تو را حجابی نبود، چنانکه گفته است: كُنْ لِي مُطِيعاً وَ لَا تُعَلِّمْنِي مَا يُصْلِحُكَ.

۸. سبک اعراب‌گذاری و علامت‌گذاری

سلیقه نویسنده در کتابت از نظر حرکت و نقطه‌گذاری باید در تصحیح متن مورد توجه قرار گیرد.

جمع بندی و نتیجه‌گیری

در کنار ابزارهای دیگری که مصحح برای تشخیص آسیب‌های ناشی از کتابت یا نقل اشتباه از آن برخوردار است، سیاق یا زمینه متن نیز مبنایی استوار برای تطبیق خطاهای احتمالی و رفع آن است. تصحیح سیاقی به روش اجتهادی، افزون از حدس و گمان و تصحیح حدسی مطرح در منابع غربی است و ریشه در بافت و زمینه تاریخی متن و دارای قواعد و منطق مخصوص به خود است. قواعدی که از دل دانش و بینش مصحح و نقد داخلی متن برمی‌خیزد و به مدد آن صدای راستین نویسنده اثر از پس تصرفات عامدانه و ناشیانه بازنویسان بعدی، به گوش می‌رسد. تصحیح سیاقی در کنار سایر شیوه‌های تصحیح متن، روشی مطمئن، علمی و قابل احراز و دارای اعتبار است که باید از آن در مواردی که قرینه دیگری وجود ندارد یا در کنار دیگر قرینه‌های معمول، بهره برد.

عدم تعارض منافع

نویسندگانی که نام‌هایشان در زیر ذکر شده است تأیید می‌کنند که هیچ وابستگی یا مشارکتی با هیچ سازمان یا نهادی که منافع مالی (مانند حق الزحمه؛ کمک‌های آموزشی؛ شرکت در سخنرانی‌ها؛ عضویت، استخدام، مشاوره، مالکیت سهام یا سایر منافع مالی؛ و شهادت کارشناسی یا ترتیبات مجوز اختراعات) یا منافع غیرمالی (مانند روابط شخصی یا حرفه‌ای، وابستگی‌ها، دانش یا باورها) در موضوع یا مواد مورد بحث در این دست‌نوشته ندارند.

منابع فارسی

کتاب‌ها:

- (نسخه خطی) وجیه الدین محمد. مفتاح الجنان. ترکیه - استانبول. کتابخانه فاتح. شماره ۲۸۵۴.
- (نسخه خطی) وجیه الدین محمد. مفتاح الجنان. ترکیه - استانبول. مجموعه سلیم آغا. شماره ۵۶۸.
- ابن دقیق العید، محمد بن علی، شرح الإلمام بأحادیث الأحكام، دار النوادر، سوریا، الطبعة الثانية، ۱۲۶/۱، (۱۴۳۰ هـ ۲۰۰۹ م).
- ابن فارس. احمد. معجم مقاییس اللغة، محقق: عبدالسلام هارون. ناشر: دارالفکر. (۱۹۷۹ م).
- ابن منظور. محمد بن مكرم. لسان العرب. مصر. دار صادر. الطبعة الثالثة. (۱۴۱۴ ق).
- البناني، عبد الرحمن بن جاد الله، حاشية البناني على شرح الجلال المحلي على جمع الجوامع، طبعة مصطفى البابی الحلبي، (۱۱/۱).
- تمام حسان. اللغة العربية معناها و مبنیها. المغرب. الدار البيضاء. (۱۹۸۵ م).
- جاحظ. عمرو بن بحر. البيان و التبیین. بیروت - لبنان. دار و مكتبة الهلال. (۲۰۰۲ م).
- رجبی. محمود. روش تفسیر قرآن. قم. موسسه پژوهشی حوزه و دانشگاه. (۱۳۸۳ ش).
- الشهراني، سعید بن محمد، السياق القرآني وأثره في تفسیر المدرسة العقلية الحديثة، كرسى القرآن وعلومه، جامعة الملك سعود، الطبعة الأولى، ۲۹، (۱۴۳۶ هـ).
- عباسی. عبداللطیف احمدآبادی گجراتی و طیب. زهیر. نسخه ناسخه مثنوی معنوی - دوره شش جلدی. انتشارات تراث اسلامی با همکاری انجمن علمی تحقیق و تصحیح نسخه‌های خطی ایران. تهران. (۱۴۰۰ ش).
- الکنانی، أشرف بن محمود الکنانی، الأدلة الاستثنائية عند الأصوليين، دار النفائس، الطبعة الأولى، ۲۲۲، (۱۴۲۵ هـ ۲۰۰۵ م).
- لمار، ژاک و طیب، زهیر. کودیکولوژی (دانش مخطوطات). انتشارات تراث اسلامی. تهران. (۱۴۰۲ ش).
- مظفر، محمد رضا. اصول الفقه. قم. ناشر: مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم. چاپ چهارم. شهریور (۱۳۷۰ ش)
- معرفت. محمد هادی. التمهید فی علوم القرآن. قم. موسسه فرهنگی انتشاراتی التمهید. (۱۳۸۶ ش).

مقالات:

- (مقاله) بستانی. قاسم. باجی. نصره. سیاق لغوی؛ مفهوم و کارکرد آن در فهم حدیث. مجله علوم حدیث، دوره ۱۹. (۱۳۹۳).

مطالعات

مقالات علمی

اخبار و گزارشها

شماره ۷۴. صفحات ۲۵-۳. (پیوند وب)

https://hadith.riqh.ac.ir/article_۹۹۳۹.html

- جعفری، یعقوب. دلالت سیاق و نقش آن در فهم آیات قرآن. ترجمان وحی. شماره ۲۲ (۱۳۸۶). صفحه ۶۲-۷۷.
<https://ensani.ir/fa/article/55660/%D8%AF%D9%84%D8%A7%D9%84%D8%AA-%D8%B3%DB%8C%D8%A7%D9%82-%D9%88-%D9%86%D9%82%D8%B4-%D8%A2%D9%86-%D8%AF%D8%B1-%D9%81%D9%87%D9%85-%D8%A2%DB%8C%D8%A7%D8%AA-%D9%82%D8%B1%D8%A2%D9%86>
- (مقاله) سید حسین کنعانی. ۱۳۸۶. «نقش شرایط (مقامات) در تکوین سیاق. مطالعات اسلامی تابستان ۱۳۸۶. شماره ۷۶. از ۹۵ تا ۱۲۰.
- (مقاله) محمد عبدالوهاب راسخ. السياق القرآنی وأثره فی التفسیر، مجلة الدوريات المصرية. دوره ۸، شماره ۸. (۱۳۹۵). صفحه ۱۲۷-۱۹۶.
<http://noo.rs/gbKfa>
- (مقاله) یحیا مالک. (۲۰۱۸). أصول النظرية السياقية الحديثة عند علماء العربية ودور هذه النظرية في التوصل إلي المعني. مجله دانشگاه لاذقیه. مجموعه هنر و علوم انسانی. ۳۰ (۲).
<https://app.scinito.ai/article/W۲۸۰۷۴۶۷۹۵۰>

<https://journal.tishreen.edu.sy/index.php/humlitr/article/view/۵۵۵۶>

منابع لاتین

- Académie française. (n.d.). Contexte. In Dictionnaire de l'Académie française. Retrieved June 5, 2025, from <https://www.dictionnaire-academie.fr/article/A9C3832>
- Bozzolo (Carla) et Ornato (Ezio), Pour une codicologie, 1982, «expérimentale», dans Scrittura e civiltà. (Pdf)
- Cambridge University Press. (n.d.). Context. In Cambridge English Dictionary. Retrieved June 5, 2025, from <https://dictionary.cambridge.org/us/dictionary/english/context>
- Ehrman, B. D. (2024). *Textual Criticism: Definition, Resources, & Examples in the Bible*. Retrieved June 5, 2025, from <https://www.bartehrman.com/textual-criticism/>
- Encyclopaedia Britannica. (n.d.). *Textual criticism*. Retrieved June 5, 2025, from <https://www.britannica.com/topic/textual-criticism>
- GotQuestions.org. (n.d.). *Textual criticism - what is it?* Retrieved June 5, 2025, from <https://www.gotquestions.org/textual-criticism.html>
- Krans, J. (2006). *Beyond What Is Written: Erasmus and Beza as Conjectural Critics of the New Testament*. Brill. The Master's Seminary Journal.
- Larousse. (n.d.). Contexte. In Dictionnaire de français Larousse. Retrieved June 5, 2025, from

<https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/contexte/18593>

- Le Robert. (n.d.). Contexte. In Dictionnaire Le Robert. Retrieved June 5, 2025, from <https://dictionnaire.lerobert.com/definition/contexte>
- Maas, P. (1958). *Textual Criticism*. Oxford University Press.
- Merriam-Webster. (n.d.). Context. In Merriam-Webster.com dictionary. Retrieved June 5, 2025, from <https://www.merriam-webster.com/dictionary/context>
- Merriam-Webster. (n.d.). *Textual criticism*. In *Merriam-Webster.com dictionary*. Retrieved June 5, 2025, from <https://www.merriam-webster.com/dictionary/textual%20criticism>
- Metzger, B. M., & Ehrman, B. D. (2005). *The Text of the New Testament: Its Transmission, Corruption, and Restoration* (4th ed.). Oxford University Press.
- Modern Reformation. (2019). *Textual Criticism: What It Is And Why You Need It*. Retrieved June 5, 2025, from <https://www.modernreformation.org/resources/articles/the-mod-textual-criticism-what-it-is-and-why-you-need-it>
- Oxford Classical Dictionary. (n.d.). *Textual criticism*. Retrieved June 5, 2025, from <https://oxfordre.com/classics/view/10.1093/acrefore/9780199381135.001.0001/acrefore-9780199381135-e-6314>
- Real Academia Española. (n.d.). Contexto. In Diccionario de la lengua española. Retrieved June 5, 2025, from <https://dle.rae.es/contexto>
- Reverso. (n.d.). Contexto. In Diccionario Reverso. Retrieved June 5, 2025, from <https://diccionario.reverso.net/espanol-definiciones/contexto>
- Reynolds, L. D., & Wilson, N. G. (1991). *Scribes and Scholars: A Guide to the Transmission of Greek and Latin Literature* (3rd ed.). Oxford University Press.
- Timpanaro, S. (2005). *The Genesis of Lachmann's Method* (G. W. Most, Trans.). University of Chicago Press. (Original work published 1963)
- Tresham, A. K. (2010). A Test Case for Conjectural Emendation: 2 Peter 3:10d. *The Master's Seminary Journal*, 21(1), 55–79. Retrieved from <https://tms.edu/wp-content/uploads/2021/09/tmsj21c.pdf>
- Vaganay, L., & Amphoux, C.-B. (1991). *An Introduction to New Testament Textual Criticism* (J. Heimerdinger, Trans.). Cambridge University Press
- WordReference.com. (n.d.). Contexto. Retrieved June 5, 2025, from <https://www.wordreference.com/definicion/contexto>
- Zondervan Academic. (2019, June 27). *What is textual criticism?* Retrieved June 5, 2025, from <https://zondervanacademic.com/blog/textual-criticism>
- IDP. Several intermediate Chinese bookbinding forms from the 10th century. Archived 2016-01-10 at the Wayback Machine. International Dunhuang Project (IDP), 2016.
- Léon Vaganay, Christian-Bernard Amphoux. (1991). *An Introduction to New Testament Textual Criticism*. Cambridge University Press. 227 pages.